

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Ременець Оксана Володимирівна

УДК 316.3:172.12

**БАЗОВІ ЦІННОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор
РОЗОВА Тамара Вікторівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри
філософської антропології.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
МОКЛЯК Микола Миколайович,
Національний авіаційний університет,
професор кафедри соціології та соціальних
технологій;

кандидат філософських наук, доцент
КРИЛОВА Світлана Анатоліївна,
Академія муніципального управління,
завідувач кафедри соціальних дисциплін.

Захист відбудеться «03» березня 2011 року о 15.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий «2» лютого 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що осмислення базових цінностей становлення громадянського суспільства в Україні надає можливість досягнути стратегічні пріоритети розвитку українського соціуму в новому тисячолітті. Сформоване за доби Модерну громадянське суспільство стало виявом соціокультурної реальності, відомої як західноєвропейська цивілізація. Йдеться про цивілізацію, життєвий простір якої окреслений соціально-антропологічними цінностями, що покладені в основу суспільного добробуту, високих стандартів життя і вільного розвитку людини. У центрі цих цінностей перебуває свобода та гуманістичні й демократичні норми її самоздійснення. В історії соціально-філософської думки було і є чимало теоретичних розробок, які намагалися пояснити соціальні процеси, що базуються на цінностях свободи та демократії. Саме завдяки їм сформувалася теорія громадянського суспільства. Поновлення інтересу до неї в українській соціально-філософській думці свідчить про значну трансформацію саморозуміння людини у сучасному соціальному середовищі, а також про формування нової філософської парадигми щодо тлумачення змісту колективних акцій і природи соціальних спільнот.

Розвиток процесів творення громадянського суспільства в Україні, з точки зору цілісності людської життєдіяльності, виражено через гуманізацію суспільних відносин. Ця закономірність зумовлює актуалізацію класичної соціокультурної проблеми – «Людина – суспільство», адже громадянський тип соціальності має ще повніше і ширше сприяти самоутвердженню людини. Людський розвиток і сама гуманізація суспільних відносин є пошуком підвалин, нових меж та форм соціалізації індивіда, аби він реалізував себе як провідник і творець більш прогресивних форм співжиття. Втілення загальнолюдських цінностей в суспільних стосунках виступає проблемою цілісності людської життєдіяльності, що зводиться до збереження таких алгоритмів поведінки, за яких поліпшується (за рахунок збільшення ступенів свободи) відповідальність, яка є не що інше як простір для соціальної взаємодії в сучасному світі.

Фундамент, який закладається у процесі становлення громадянського суспільства, базується на загальнолюдських цінностях, в яких втілені потреби та інтереси людства. Оскільки мова йде саме про українське суспільство, то без урахування національної ідеї, ментальності (які фундаментом своїм мають архетипи культури), без урахування проблем пов'язаних із суспільством перехідного типу неможливе становлення громадянського суспільства в повній мірі. Людина є найвищою цінністю суспільства, тобто вона стоїть на вершині ціннісної ієрархії і є причиною та наслідком будь-яких суспільних процесів, що відбуваються.

Стан наукової розробки теми. На жаль, слід визнати, що вітчизняними філософами дана проблематика вивчена недостатньо. На сьогодні вкрай нечисленними є фундаментальні філософські дослідження аксіологічної

проблематики суспільства, а тим більше вплив соціально-антропологічних цінностей на становлення громадянського суспільства. Показовим свідченням цього є, наприклад, відсутність монографій з даного питання, дисертацій з філософії, присвячених аналізу базових соціально-антропологічних цінностей, які сприяють появі громадянського суспільства в Україні. У нових соціально-політичних умовах розвитку України необхідно глибоке теоретичне осмислення ціннісного фактора, який має істотний вплив на всі сфери суспільного буття. Потрібні нові підходи до аналізу ціннісної проблематики, з урахуванням реального стану та динаміки ціннісних орієнтацій людини.

Цінності та ціннісні орієнтації є предметом філософського інтересу протягом багатьох століть. Теоретичну базу дослідження склали класичні праці видатних мислителів минулого: Платона, Аристотеля, М. Монтеня, Р. Декарта, Г. Лейбніца, Дж. Локка, Б. Спінози, Д. Юма, І. Канта, Г. Гегеля, К. Маркса, Ф. Ніцше, Г. Ріккєрта, В. Віндельбанда, С. Франка, Г. Сковороди, П. Юркевича, М. Лосського та ін., а також праці сучасних вітчизняних та зарубіжних авторів, які досліджували феномен цінності та ціннісних орієнтацій, зокрема праці В. Андрущенко, А. Абишевої, Т. Аболіної, Р. Апресяна, М. Бахтіна, А. Богомолова, І. Бичка, В. Василенка, Г. Волинки, Є. Головахи, А. Гусейнова, М. Кагана, С. Крилової, Д. Леонтєва, В. Малахова, І. Нарського, А. Ручки, В. Табачковського.

Розгортаючи витoki ціннісних орієнтацій та архетипів культури, ми спираємося на праці В. Шинкарука, С. Кримського, О. Лосєва, І. Ільїна, В. Кременя, М. Поповича, Н. Хамітова та ін. При розгляді питання розвитку системи цінностей громадянського суспільства використовується потенціал світової науки, зокрема таких дослідників як Дж. Александер, Р. Алмонд, В. Віндельбанд, Ю. Габермас, Е. Дюркгейм, Д. Кін, В. Сіверс, В. Франкл, М. Ховард, Ю. Шрейдер та вітчизняних дослідників: В. Баркова, В. Вітюка, К. Гаджієва, В. Гутарова, С. Грабовського, Г. Дашутіна, М. Михальченка, О. Забужко, І. Кального, А. Карася, А. Колодія, І. Кресіної, І. Крейної, Н. Матузова, М. Мокляка, М. Обушного, А. Одинцової, І. Пасько, Ю. Резніка, Т. Розової, Ф. Рудича, С. Рябова, В. Селіванова, О. Скрипнюка, З. Черніловського, Г. Щедрової та ін. Такі дослідники як В. Барков, В. Богданов, О. Білий, В. Глушков, В. Горбатенко, Г. Дашутін, Л. Кормич, В. Кремень, О. Лановенко, М. Михальченко, М. Мокляк, С. Наумкіна, В. Полохало, В. Ткаченко, Л. Шкляр, О. Шморгун звертались до проблематики громадянського суспільства в процесі дослідження посткомуністичних трансформацій в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження здійснено в межах науково-дослідницької роботи кафедри філософської антропології Інституту філософської освіти та науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова й безпосередньо пов'язане з темою «Актуальні проблеми філософської антропології», науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», що входять до тематичного плану науково-дослідницьких робіт Національного

педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, який був затверджений вченою радою університету (протокол №5 від 28 грудня 2006 року). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 22 грудня 2005 р., протокол №5.

Мета дослідження полягає у виявленні базових цінностей громадянського суспільства, що формується в Україні, їх походження, розвитку та трансформації в сучасних умовах.

Поставлена мета вимагала рішення наступних **завдань**:

- проаналізувати розвиток понять «цінність», «громадянське суспільство» в історії філософської думки, дослідити концептуальні підходи до цих понять та розкрити їх сутність;
- розкрити сутність поняття «архетип» як основи для формування цінностей;
- показати взаємозв'язок цінностей як феноменів культури з архетипами культури;
- проаналізувати архетипи української культури, які є основою формування цінностей громадянського суспільства в Україні;
- обґрунтувати критерії та структуру цінностей, розглянути цінності як детермінанти людської поведінки у рамках екзистенційних вимірів людського буття;
- дослідити механізми формування соціально-антропологічних цінностей;
- показати перспективи розвитку соціально-антропологічних цінностей у сучасну добу.

Об'єкт дослідження – громадянське суспільство.

Предмет дослідження – базові цінності становлення громадянського суспільства в Україні.

Методи дослідження. У ході дисертаційного дослідження комплексно використовувалися принципи поєднання історичного і логічного рівнів пізнання; сходження від загальних передумов через аналіз їх конкретно-історичних особливостей до предметних висновків; єдності онтологічного, гносеологічного та аксіологічного аспектів аналізу; поєднання системного та структурного підходів до об'єкту дослідження. Велику роль зіграв міждисциплінарний підхід, який дав можливість залучити до роботи дослідження з філософської антропології та філософії культури, філософії політики, етики, соціології. Використання компаративістського методу дозволило зіставити процеси становлення громадянського суспільства за різних історичних умов, порівняти різні підходи до розгляду становлення громадянського суспільства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дане дослідження є одним з перших в Україні, в якому предметом соціально-філософського дослідження визначено комплексний аналіз впливу базових соціально-антропологічних цінностей на процес становлення громадянського суспільства в сучасній Україні. Аналіз кореляції таких понять як «цінність»,

«архетип», дозволив теоретично осмислити проблему ціннісних орієнтацій українського народу, які уможливили забезпечення транзитивного переходу від тоталітарного соціуму до громадянського суспільства.

У результаті дослідження обґрунтовано низку положень, що характеризуються науковою новизною і виносяться на захист:

Вперше:

- доведено, що витoki цінностей лежать в архетипах культури як першоосновах буття людини і джерелах формування суспільних відносин та громадянського суспільства;

- структуровано базові цінності становлення громадянського суспільства, які є засобами задоволення потреб людини. На вершині ціннісної піраміди базових цінностей громадянського суспільства знаходиться людина, а тому дані цінності отримують статус соціально-антропологічних;

- з'ясовано, що основними соціально-антропологічними цінностями становлення громадянського суспільства є свобода, справедливість, рівність, солідарність, гідність, концентрацією яких є основна цінність «права людини». Згадані цінності уможлиблюють таку цінність як «солідарність», і забезпечують соціальну інтеграцію в суспільстві. Архетиповими цінностями становлення громадянського суспільства, характерними для української ментальності є індивідуалізм, антропоцентризм, світоглядна толерантність, кордоцентризм, глибинний оптимізм, відповідальність;

- показано вплив соціально-антропологічних цінностей на поведінку людини та відповідно на формування громадянського суспільства.

Уточнено:

- смислові межі вживання поняття «цінність» (як елемент культури, який регулює перебіг процесу задоволення потреб і реалізації інтересів, в основі яких лежать архетипи культури), та «громадянське суспільство» (як комплексний соціокультурний та суспільно-політичний феномен, який включає в себе наявність та розвиненість: соціальних інститутів; соціальних практик; суспільних цінностей та чеснот);

- структурування цінностей суспільства на підставі обґрунтування механізмів для різних видів такої структуризації. Показаний взаємозв'язок між різними видами структуризації цінностей громадянського суспільства та можливості корегування умов їхньої реалізації через використання механізмів їх формування.

Отримали подальший розвиток:

- концепція громадянського суспільства з точки зору аксіології, що дозволило розглянути становлення громадянського суспільства з боку його ментальних характеристик;

- ідеї видатних представників київської філософської школи, стосовно специфіки становлення громадянського суспільства: В. Баркова, А. Єрмоленка, М. Мокляка, М. Поповича, Т. Розової, В. Табачковського, В. Шинкарука та ін.;

– передумови для формування громадянського суспільства в Україні, головною перешкодою на шляху якого є відсутність ідеї, яка інтегрує та об'єднує, досить тривалий перехідний період протиборотства різних тенденцій (попереднього радянського режиму та нової європейської, зорієнтованої до стандартів правової демократичної державності), а, отже, як наслідок, слабкої громадянської активності.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати дослідження доповнюють та систематизують знання про феномен громадянського суспільства, зокрема про значення ціннісних орієнтацій людини, яка і формує громадянське суспільство.

Висновки дисертаційної роботи сприяють чіткішому розумінню процесів становлення громадянського суспільства в Україні у новому соціокультурному контексті. Особливо важливою вбачається актуалізація теоретичної спадщини класиків філософської думки та сучасних дослідників для аналізу перспектив розвитку цінностей громадянського суспільства в Україні. Положення дисертаційної роботи можуть бути використані при підготовці навчальних програм, лекцій та методичних матеріалів при викладанні курсу соціальної філософії, філософської та юридичної антропології, теорії держави і права, спецкурсів з «Аксіології», «Теорії демократії» та «Громадянського суспільства».

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на кафедрі філософської антропології Інституту філософської освіти та науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, на низці міжнародних та всеукраїнських науково-практичних та науково-теоретичних конференцій, а саме: VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця» (м. Київ, 2006); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2006» (м. Київ, 2006); Міжнародній науковій конференції «Другі міжнародні Драгоманівські читання» (м. Київ, 2006); Міжнародній науково-технічній конференції «Філософія і сучасність» (приурочена 60-річчю Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України) (м. Київ, 2007); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2007» (м. Київ, 2007); Міжнародній науково-практичній конференції «Науково-методичні засади управління якістю освіти в педагогічних вищих навчальних закладах» (м. Київ, 2008); Третій міжвузівській науково-теоретичній конференції молодих науковців «Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення» (м. Житомир, 2010), а також на щорічних наукових конференціях викладачів, аспірантів та студентів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ, 2006-2010).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дослідження викладено у 9 публікаціях, серед них: 5 – статті у фахових виданнях, затверджених ВАК України з філософських наук, 2 – статті в інших виданнях, 2 – тези конференцій.

Структура та обсяг роботи зумовлені метою та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (семи підрозділів), висновків, списку використаних джерел (192 позиції). Загальний обсяг дисертації становить 208 сторінок, основна частина дисертації – 192 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дисертаційного дослідження, а також визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, ступінь їхньої апробації.

У **першому розділі** – **«Ціннісний аспект формування громадянського суспільства: методологічний аналіз»** – розглядається трансформація понять «цінність», «громадянське суспільство» у вченнях видатних класиків історії філософії та вказаний взаємозв'язок і взаємообумовленість цінностей в історії розвитку людства та архетипів культури, обґрунтовано феномен архетипу у філософії.

У **підрозділі 1.1.** – **«Поняття цінностей в історії філософської думки»** – представлено актуальність дослідження проблеми цінності, яка в цілому обумовлена постійною необхідністю приведення у відповідність системи попередньо визначених загальнозначущих принципів і орієнтирів суспільного розвитку з особистісною формою їх практичного втілення.

Починаючи з античності, ми зустрічаємо безліч підходів до розгляду ціннісної проблематики і лише з часом (XIX ст.) дана проблема систематизується і переростає в напрям, який отримав назву аксіологія, на сьогоднішній день один із розділів філософії. «Філософія цінності» вже у Г. Лотце була реакцією на позитивізм, що абсолютизував роль природно наукового знання, що отримало в XIX столітті небачений розвиток. Після виділення аксіології в самостійну область філософських досліджень сформувалися декілька типів теорій цінностей: натуралістичний психологізм, аксіологічний трансценденталізм, персоналістичний онтологізм, соціальна концепція цінностей, нігілізм.

Шлях до абсолютизації цінностей намітив І. Кант. В «*Метафізиці нравів*» розрізняється вартість речі і її достоїнство. Від наміченого руслу соціальної трактовки цінностей помітно відхиляється позиція Ф. Ніцше. На його думку, в етиці слід вбачати не стільки соціальні судження, скільки симптоми вітальних вимог, які пов'язані з принципами волі до влади.

Українські дослідники не приділяли достатньої уваги розробці фундаментальних підходів до проблеми цінності, але саме поняття широко використовувалось у зв'язку з активним осмисленням загальнокультурної тематики. Категоріальні системи цінностей, досвід вивчення етичних і ціннісних категорій та проблеми моральних цінностей висвітлені у працях Р. Апресяна, А. Гусейнова, О. Дробницького, О. Титаренка, Е. Соколова, М. Чавчавадзе, М. Бахтіна, М. Еліаде, О. Лосева. Цінність задана практичною

діяльністю суб'єкта. Відображення цієї об'єктивної значущості у його свідомості і виступає як оцінка. Така трактовка природи цінностей міститься в працях С. Анісімова, В. Василенка, М. Кагана, Л. Столовича та інших. Найбільш чітко зв'язок культури, цінностей і моралі окреслено В. Малаховим у роботі «Культура і людська цілісність».

Теорія громадянського суспільства довгий час існувала на рівні умовиводів та ідеалу суспільного життя. Великий внесок в розвиток цієї теорії зробили Ж.-Ж. Руссо, М.Ф.А. Вольтер, Дж. Локк, Т. Гоббс, такі філософи-політологи як Ш. Монтеск'є, Н. Макіавеллі, І. Кант та інші зарубіжні, а також вітчизняні дослідники, але найбільш глибоке розуміння громадянського суспільства ми знаходимо у Г. Гегеля, який обґрунтував поняття громадянського суспільства не тільки як сукупність індивідів і відносин між ними, але і як сферу діяльності різних громадських інститутів, об'єднаних системою всебічної залежності.

Для України характерний розвиток цінностей громадянського суспільства в тісному зв'язку з інформаційним суспільством, яке набуває обертів з кожним наступним роком і веде за собою цілу низку якісних змін скоріше у свідомості людей, а потім в їх об'єктивному світі.

На сьогоднішній день формування громадянського суспільства і зокрема його цінностей – процес складної і важкої праці для особи, колективу і держави, але тільки їх спільними зусиллями можна досягти ідеалів вільного розвитку людини і суспільства. Теорія громадянського суспільства не завершена. Вона перебуває на стадії обґрунтування основних принципів і нових підходів до аналізу соціальності, в центрі якої є цінності.

У *підрозділі 1.2. – «Теоретичне осмислення понять „цінність”, „громадянське суспільство”»* – розглянуто і проаналізовано основні віхи історії становлення громадянського суспільства в межах західноєвропейської цивілізації та в Україні, представлено різні підходи до понять «цінність», «громадянське суспільство» в історії філософської думки.

З'ясовано, що поняття «цінність» – це той елемент культури, який регулює перебіг процесу задоволення потреб і реалізації інтересів, в основі яких лежать архетипи культури. Реалізація та задоволення потреб та інтересів людини в суспільстві можлива лише при визнанні її найвищою цінністю, вершиною ієрархії цінностей громадянського суспільства. Дані цінності отримують статус соціально-антропологічних.

Ключовим елементом еволюції громадянського суспільства є міра здійснення свободи людини в різних сферах. Індивід, сукупність індивідів, соціальні спільності становлять основу виникнення, функціонування та розвитку громадянського суспільства. Саме на фундаменті своїх особистих інтересів, їх єдності та спільних проблем, що постають на шляху реалізації цих інтересів, індивіди утворюють певні громадські об'єднання.

Завдяки розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні можна прослідкувати такі ідейні ознаки як концепція індивідуалізму, тобто людина розглядається як першооснова суспільного та політичного устрою, найвища

соціальна цінність, звідки дані цінності отримують статус соціально-антропологічних; ідея місцевого самоврядування; ліберальне розуміння свободи. Саме на цих засадах можна проаналізувати поняття громадянського суспільства, відбиваючи найадекватніші характеристики сучасної демократії. Таким чином, громадянське суспільство – комплексний соціокультурний та суспільно-політичний феномен, який включає в себе наявність та розвиненість: соціальних інститутів; соціальних практик; суспільних цінностей та чеснот.

У *підрозділі 1.3 – «Цінності та архетипи культури»* – показується взаємодія особистості та суспільства, взаємоперехід соціальних та особистісних цінностей, взаємозв'язок цінностей з архетипами культури.

У процесі аналізу проблеми було з'ясовано, що цінності вироблені людською культурою та є предметами суспільної свідомості. Культура є предметним полем формування цінностей, і цінності складають фундамент культури. В історичному бутті культури закладено певні ідеї-образи, які стрижнево проходять крізь всю історію людства. Це судження підводить нас до ідеї архетипів культури, які в сучасній українській філософії були концептуалізовані такими авторами як С. Кримський та Н. Хамітов. У науково-систематизованій формі теорію архетипів колективного несвідомого розробив К.Г. Юнг. Він показав, що колективність існує не тільки як зовнішня сила суспільного буття, а і як внутрішній феномен заглиблення у надра індивідуальної психіки. Дані ідеї-образи є основою формування ціннісних установок народу і людини зокрема.

Більш переконливим аргументом трансперсональних феноменів у ментальності людини є національні архетипи, інакше кажучи, наскрізні символічні структури ментальності, що проходять через увесь масив національної культури і можуть стати предметом емпіричного дослідження. Такими структурами для всіх етносів та націй була трійця: «Дім» як символ святого докільля, де людина займає чільне місце; «Поле» – життєвий топос, природа, продукти на столі; «Храм» – святиня. Подається аналіз даних архетипів культури в ціннісному контексті.

Другий розділ – «Структура цінностей громадянського суспільства» – присвячений аналізу механізмів формування цінностей та цінностям громадянського суспільства як детермінантам людської поведінки.

У *підрозділі 2.1. – «Механізми формування цінностей»* – з'ясовано, що сьогодні здійснювати розвиток будь-якого суспільства можна лише на ґрунті соціально-політичних реалій громадянського суспільства. Понад те, розвиток особистості став також реально можливий лише за умов громадянського суспільства, оскільки саме в такому суспільстві людина, особистість є не за гаслом, а на ділі вищою цінністю. Водночас становлення та розвиток громадянського суспільства стає можливим лише за умов, коли особистості в суспільстві створюють відповідні різноманітні сприятливі умови у всіх сферах життєдіяльності для всебічної активності та розвитку.

За сучасних умов українського суспільства існує нагальна необхідність розробки науково обґрунтованих механізмів становлення громадянського

суспільства та з'ясування місця цінностей у становленні громадянського суспільства, які би повною мірою відповідали інтересам кожної конкретної людини. Нині є підстави стверджувати, що розбудову громадянського суспільства та розвиток людини слід віднести до глобальних проблем людства.

З'ясовано, що, на жаль, небезпечним атрибутом сучасного українського суспільства ще й на сьогодні залишається терпкий драматизм світовідчуття, невід'ємними складовими якого є орієнтаційна роздвоєність, відсутність меж, відносність, невизначеність, вірогідність тощо. В суспільстві панує світобачення обтяжене непродуктивними і згубними стереотипами. Суспільна свідомість є сферою, в котрій відбувається формування суспільних інтересів і виробляється чітка система мотивацій та стратегій цілеспрямованої діяльності як окремої особи та соціальної групи, так і суспільства в цілому, тому не можна сподіватись на серйозний результат реформування суспільного буття, залишивши поза процесом суспільну свідомість, що виросла з цього буття і йому служила.

В Україні, що пройшла через терні радянського режиму, на розвиток громадянського суспільства впливають культурні та суспільні традиції. Основні ознаки, які гальмують розвиток цінностей громадянського суспільства: ментальність, сформована за часів тоталітаризму й зафіксована в індивідуальній та соціальній пам'яті; складна і суперечлива ситуація трансформацій суспільства в проблематичному напрямі; суспільні процеси, які відбуваються в сучасному світі взагалі. Фундаментальні засади ментальності пов'язані і з історією. І чим більше важких випробувань випало на долю народу, тим більше на рівні масової свідомості розвинені співчуття і взаємодопомога.

Виявлено, що на основі аналізу західних демократичних держав, суспільство дійсно не спроможне самоорганізуватися, якщо воно не виробило спільних ідей розвитку. Єдине, що український народ може вважати своїм здобутком і фундаментом для побудови громадянського суспільства, характерного саме для нього – це архетипи української культури. Вони водночас є і основою цінностей нашого народу, які є основними елементами суспільства.

У підрозділі 2.2 – «Цінності громадянського суспільства як детермінанти людської поведінки» – з'ясовано, що в цінності відображено ставлення людини до предмета, події чи явища; а саме, ставлення, в якому виявляється визнання чогось важливого, значимого для людини. В своїй поведінці, в прийнятті рішень, в судженнях людина виходить з тих чи інших цінностей, орієнтується на цінності. Найважливіші для індивіда цінності визначають його систему ціннісних орієнтацій, від чого в подальшому залежить його громадянська активність.

Досліджено, що людська діяльність, і в першу чергу діяльність на благо створення суспільства громадянського, визначається і направляється двома принципово різними рядами факторів: матеріально-реальними, котрі причинно їх детермінують, та ідеальними, котрі, очевидно, саме в силу своєї ідеальності,

можуть набути силу реального впливу тільки в тому випадку, якщо людина сама буде тягнутись до них, переживати їх в якості своєї насущної матеріальної чи духовної потреби, тобто сприймати їх як цінності.

Всі відомі нам моральні цінності суть цінності для людини, «направлені» на неї, але це не означає, що цінні лише блага, які є засобами задоволення потреб людини. Повинні бути не тільки обумовлені суб'єктивними потребами цінності-засоби, але й обумовлені цінності-цілі, які стоять перед людиною як категоричні вимоги і які є мірилом всіх інших цінностей (включаючи цінність відношення людини до них).

Доведено, що на вершині піраміди цінностей громадянського суспільства, якими повинна керуватися людина в процесі життєдіяльності, знаходиться людина. Звідси основними соціально-антропологічними цінностями становлення громадянського суспільства є свобода, справедливість, рівність, гідність, концентрацією яких є основна цінність «права людини». Згадані цінності уможливають таку цінність як «солідарність», і забезпечують соціальну інтеграцію в суспільстві. Особливими цінностями, характерними для української ментальності, які виділяються на основі праць сучасних вітчизняних авторів, є індивідуалізм, антропоцентризм, світоглядна толерантність, кордоцентризм, глибинний оптимізм, відповідальність. Громадянське суспільство повноцінно функціонуватиме лише за умов реалізації всіх складових, що і виступають, на нашу думку, базовими його цінностями, але які й можливі лише за наявності індивіда.

Історія розробки концепції громадянського суспільства у західній суспільно-політичній думці, як і реальний процес формування і розвитку самого громадянського суспільства, свідчать, що ключовим моментом становлення громадянського суспільства є врахування всіх вищеназваних складових суспільної свідомості, яка формує справжнього громадянина своєї держави. Громадянина, який має визначений комплекс прав і свобод, і несе відповідальність перед суспільством за свої дії, тобто постає як самостійний і усвідомлюючий себе у цьому статусі індивідуальний член суспільства, діяльність якого скоординована ідеєю загального блага.

У **третьому розділі – «Перспективи розвитку цінностей в сучасну добу»** – проаналізовані перспективи розвитку цінностей українського громадянського суспільства, в основі якого лежать архетипи культури та представлена реалізація та актуалізація цінностей громадянського суспільства в Україні в сучасну добу.

У **підрозділі 3.1. – «Цінності громадянського суспільства в Україні та архетипи української культури»** – показано, що відродження духовних цінностей народу сьогодні стає першочерговим завданням, якщо держава не бажає в найближчому часі втратити свою незалежність. З'ясовано, що якщо способом існування суспільства і людини є діяльність у різних модифікаціях, то рушійною силою розвитку суспільства виступають цінності, що мають фундаментом своїм архетипи культури, які і впливають на діяльність людини.

Функціонуючі світоглядні та моральні орієнтації українців до ХХ століття базувалися ще на домодерних формах суспільної організації. Проте й тут вони мають певні специфічні особливості. На основі праць І. Марчука, О. Кульчицького та інших дослідників проаналізовано риси українців як народу несхожого на своїх сусідів, і показано таким чином, з чим пов'язане формування громадянського суспільства в Україні. Це раціоналізм, емоційність, індивідуалізм, вольова нестійкість, неприхильність до системного мислення, особливе місце жінки в суспільстві, відсутність державної традиції та ін.

Використовуючи визначення архетипів культури як світоглядно-буттєвих основ, на яких базуються вияви культуротворчості представників української нації та їх сприйняття (Н. Хамітов) окреслюються архетипи української культури. На основі аналізу цих архетипів осмислюються певні умови для обґрунтування базових цінностей громадянського суспільства в Україні.

У підрозділі 3.2. – «Реалізація та актуалізація цінностей громадянського суспільства в Україні в сучасну добу» – показані перспективи розвитку цінностей громадянського суспільства, які полягають у наступному: сучасне суспільство не буде ставати гармонійнішим, якщо мета його буде направлена на задоволення найсуттєвіших матеріальних потреб кожного громадянина і в інтересах держави буде присутньою також турбота про задоволення потреби в розвитку духовної культури народу, в якій міститься його сила та воління до життя.

Результати дисертаційного дослідження сформульовано в таких **висновках**:

1. Поняття «цінність» – елемент культури, який регулює перебіг процесу задоволення потреб і реалізації інтересів, в основі яких лежать архетипи культури. На вершині ціннісної піраміди базових цінностей громадянського суспільства знаходиться людина, дані цінності отримують статус соціально-антропологічних. «Громадянське суспільство» – комплексний соціокультурний та суспільно-політичний феномен, який включає в себе наявність та розвиненість: соціальних інститутів; соціальних практик; суспільних цінностей та чеснот.

2. В основі базових цінностей громадянського суспільства, які характерні для України, і які відповідають на вище поставлені питання, лежать архетипи української культури, які закарбовані генетично і є онтологічним та психологічним корінням ірраціональних рушійних сил життєдіяльності українського народу.

3. На основі досліджень А. Бичко, І. Бичко, С. Кримського, Н. Хамітова можна виділити такі архетипи українського буття, які лягли в основу цінностей народу України: 1) індивідуалізм; 2) світоглядна толерантність, що виражає здатність українського народу приймати у свою культуру, ментальні настанови інших народів та їх культур; 3) кордоцентризм, що означає перевагу чуттєвого та екзистенційного над раціональним і більш стриманим; 4) антропоцентризм,

який підсилювався з ідейного боку архетипом софійності світу; 5) глибинний оптимізм.

4. Взаємодія людини та суспільства значною мірою зумовлена взаємопереходами соціальних та особистісних цінностей. Ці взаємопереходи можуть бути продуктивно осмислені в трьох основних екзистенційних вимірах – буденний, граничний та метаграничний, запропонованих в роботах Н. Хамітова.

5. Цінності функціонують як соціальні критерії вибору певних варіантів поведінки за конкретної ситуації, окреслюють контури ідеалу людського співжиття, роблять цей ідеал привабливим і таким чином зумовлюють рівень інтенсивності прагнень його реалізувати. Поведінка людини зумовлюється потребами та інтересами. Потреби можуть бути задоволені, а інтереси реалізовані в різні способи за допомогою різних об'єктів. Але вони мають різну вагу для індивідів і спільнот, для їхнього нормального функціонування та розвитку, тому зазвичай формується різне ставлення до них. Людська діяльність, і в першу чергу діяльність на благо створення суспільства громадянського, визначається і направляється двома принципово різними рядами факторів: матеріально-реальними, котрі причинно їх детермінують, та ідеальними, котрі, очевидно, саме в силу своєї ідеальності, можуть набути силу реального впливу тільки в тому випадку, якщо людина сама буде тягнутись до них, переживати їх в якості своєї насущної матеріальної чи духовної потреби, тобто сприймати їх як цінності. Саме існування цінностей і саме через культурні цінності людина задовольняє свої потреби і відрізняється від тварин.

6. Цінності завжди мають історичний характер – вони змінюються залежно від історичної епохи, від змін змісту та форм людської життєдіяльності. Ці та інші обставини роблять цінності рухливими, релятивними, відносними. Обґрунтовано, що кожна історично конкретна суспільна форма може характеризуватися специфічним набором та ієрархією цінностей, система яких виступає в якості найбільш високого рівня соціальної регуляції.

7. На вершині ціннісної піраміди цінностей громадянського суспільства знаходиться людина. Отже, головним елементом у конструкції громадянське суспільство є конкретна особистість, а складовими цієї конструкції є численні інститути й принципи, які сприяють реалізації особистістю її інтересів та цілей. Перелік цінностей європейської цивілізації є доволі значним і включає в себе наступні поняття, такі як свобода, соціальна справедливість, солідарність, рівність, нація, повна легітимація влади, стабільність, правова безпека і т.д. І всі ці цінності та ціннісні орієнтації, які є взаємопов'язаними і взаємоузгодженими, своє втілення у Європі дістають у розбудові так званого відкритого суспільства.

Свобода для людини є цінність із цінностей, котра визначається можливістю будь-якої іншої, яка тільки може бути. Свобода як сутність і є глибинний сенс людського буття, без якого він втрачає в кінцевому результаті свою суб'єктивність. Солідарність є основою свободи, реалізацією як народного волевиявлення так і особистісної свободи. Досліджено, що

здійснення громадянського суспільства – це здійснення солідарності і взаємодоповнюваності спільноти у такий спосіб, щоб свобода членів цієї спільноти складалася в руслі спрямування життєвого світу до спільного блага.

8. Механізми, що впливають на формування соціально-антропологічних цінностей: ментальність, сформована за часів тоталітаризму й зафіксована в індивідуальній та соціальній пам'яті; складна і суперечлива ситуація трансформацій суспільства в проблематичному напрямі; суспільні процеси, які відбуваються в сучасному світі взагалі.

9. Перспективи розвитку цінностей громадянського суспільства полягають насамперед в тому, що сучасну теорію громадянського суспільства слід розглядати як парну категорію не тільки правової, а й соціальної держави. Більш того, зазначається, що соціальна держава є державою громадянського суспільства, оскільки це поняття органічно вбирає в себе цілу низку позитивних властивостей, що притаманні громадянському суспільству. З'ясовано, що громадянському суспільству в сучасній Україні має відповідати правова держава. В багатьох аспектах процеси формування громадянського суспільства і національної держави співпали, взаємно стимулюють одне одного. Відбувається процес ствердження громадянського статусу всіх членів суспільства, рівних перед законом держави. Держава, в свою чергу, зміряє поведінку всіх своїх громадян загальною міркою, незалежно від їхньої соціальної, релігійної, професійної та іншої ознаки.

10. Ключовим моментом становлення громадянського суспільства є поява громадянина, який має визначений комплекс прав і свобод і несе відповідальність перед суспільством за свої дії, тобто постає як самостійний і усвідомлюючий себе у цьому статусі індивідуальний член суспільства, діяльність якого скоординована ідеєю загального блага. У сучасній українській державі потрібні зміни в акцентах виховання людини. Нині слід формувати не стільки сентиментального патріота, скільки діяльного громадянина, який любить свою Батьківщину й бере активну участь у модернізації суспільства і держави.

11. Основою функціонування громадянського суспільства є так званий «третій сектор» – конвенційний термін для неурядових неприбуткових суспільно-громадських асоціацій та об'єднань громадян, або громадські неприбуткові організації. Загальною вадою створених в такий спосіб структур залишається відсутність масової підтримки і внаслідок цього нездатність повноцінно реалізовувати завдання виявлення, узгодження та цивілізованого обстоювання суспільних інтересів.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

1. Луговська О.В. Громадянське суспільство: фундаментальні цінності / О.В. Луговська // Мультиверсум. Філософський альманах: [зб. наук. пр.] / [гол.

ред. В.В. Лях]. – К.: Український центр духовної культури, 2007. – Випуск 62. – С. 36-44.

2. Луговська О.В. Перспективи розвитку цінностей громадянського суспільства в Україні / О.В. Луговська // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / Гол. ред. В.П. Бех.; НПУ імені М.П. Драгоманова; Творче об'єднання «Нова парадигма». – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Випуск 73. – С. 68-78.

3. Луговська О.В. Статус цінностей в Україні / О.В. Луговська // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: [зб. наук. пр.]. – К.: НАУ, 2007. – №2(6). – С. 185-190.

4. Луговська О.В. Специфіка формування цінностей громадянського суспільства в Україні / О.В. Луговська // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: [зб. наук. пр.]. – К.: НАУ, 2008. – №1(7). – С. 138-142.

5. Луговська О.В. Вплив особистості на формування громадянського суспільства в Україні / О.В. Луговська // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: [зб. наук. пр.]. – К.: НАУ, 2009. – №2(10). – С. 177-180.

6. Луговська О.В. Вплив цінностей громадянського суспільства на формування особистості / О.В. Луговська // Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис. – Додаток 1. – №2. Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». – Т.2. – Рівне: РДГУ, 2007. – С. 17-19.

7. Луговська О.В. Проблеми формування цінностей сучасної молоді в період становлення громадянського суспільства в Україні / О.В. Луговська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи: [зб. наук. пр.] / За ред. П.В. Дмитренка, В.Д. Сиротюка. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – Випуск 11. – С. 164-168.

8. Луговська О.В. Проблеми мотивації становлення сучасного фахівця / О.В. Луговська // Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця: Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції 29-31 березня 2006 р.: В 3 т. – Т.1 / За заг. ред. А.Г. Гудманяна, О.В. Петренка. – К.: НАУ, 2006. – С. 277-279.

9. Луговська О.В. Проблеми розвитку цінностей громадянського суспільства / О.В. Луговська // Дні науки філософського факультету – 2008: Міжнародна наукова конференція, 16-17 квітня 2008 року: Матеріали доповідей та виступів. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – Ч.ІІІ. – С. 57-58.

АНОТАЦІЇ

Ременець О.В. Базові цінності становлення громадянського суспільства в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2011.

Дисертацію присвячено аналізу цінностей громадянського суспільства та дослідженню базових цінностей, в основі яких лежать архетипи культури становлення громадянського суспільства в Україні. Розкрито сутність понять «цінність», «соціально-антропологічна цінність», «громадянське суспільство» як соціально-філософських категорій. Представлено розвиток понять «цінність», «громадянське суспільство» в історії філософської думки, досліджено концептуальні підходи до них. Показано взаємозв'язок цінностей як феноменів культури з архетипами культури, як основою для формування цінностей. Охарактеризовано критерії структуризації цінностей, механізми формування соціальних цінностей, розглянуто цінності як детермінанти людської поведінки. Показано перспективи розвитку соціально-антропологічних цінностей в сучасну добу, досліджено актуалізацію та трансформацію цінностей громадянського суспільства.

Ключові слова: цінність, соціально-антропологічна цінність, громадянське суспільство, демократія, архетипи культури.

Ременець О. В. Базовые ценности становления гражданского общества в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук за специальностью 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2011.

Диссертация посвящена анализу ценностей гражданского общества и исследованию базовых ценностей, в основе которых лежат архетипы культуры, становления гражданского общества в Украине. Раскрыта сущность понятий «ценность», «гражданское общество», как социально-философских категорий. Представлено развитие понятий «ценность», «гражданское общество» в истории философской и социологической мысли, исследованы концептуальные подходы к этим понятиям.

Показана взаимосвязь ценностей как феноменов культуры с архетипами культуры, как основой для формирования ценностей. Это следы памяти об историческом опыте своей расы, нации и даже о дочеловеческом, животном существовании предков. Эти следы (архетипы) отмечены генетически и являются психологическим корнем мистических иррациональных движущих сил жизнедеятельности нации. В научно-систематизированной форме теорию архетипов коллективного подсознательного разработал К.Г. Юнг. На основе исследований отечественных философов А. Бычко, И. Бычко, С. Крымского,

Н. Хамитова можна выделить такие архетипы украинского бытия, которые стали основой ценностей народа Украины: 1) индивидуализм; 2) мировоззренческая толерантность, что выражает способность украинского народа принимать в свою культуру ментальные установки других народов и их культур; 3) кордоцентризм, что означает доминирование чувственного и экзистенциального над рациональным и более сдержанным; 4) антропоцентризм, который усиливался с идейной стороны архетипом софийности мира; 5) глубинный оптимизм.

Охарактеризованы критерии структуризации ценностей, механизмы формирования социальных ценностей в философии. Определены причины, которые влияют на формирование ценностей гражданского общества: ментальность, сформированная во времена тоталитаризма и зафиксированная в индивидуальной и социальной памяти; сложная и противоречивая ситуация трансформаций общества в проблематичном направлении; общественные процессы, которые происходят в современном мире вообще.

Рассмотрены ценности как детерминанты человеческого поведения. Показаны перспективы развития социальных ценностей в современности. Исследована актуализация и трансформация ценностей гражданского общества, то есть среди приоритетов украинской государственности на современном этапе важную роль играет консолидация украинцев как нации и как полиэтнического народа, становление моральной базы людей с выразительным национальным сознанием и национальными идеалами.

Ключевые слова: ценность, социально-антропологическая ценность, гражданское общество, демократия, архетипы культуры.

Remenets O.V. Basic values of the civil society development in Ukraine. – Manuscript.

Dissertation for the Candidate of philosophy degree on speciality 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2011.

The Dissertation is devoted to the analysis of civil society values and the research of basic values, which are based on culture archetypes of civil society in Ukraine. The author of the study defined the concepts «value» and «civil society» as social and philosophical categories. There was represented the development of concepts «value», «civil society» in the history of philosophical and sociological thought and conceptual approaches to these concepts were researched. The correlation of values as cultural phenomena with archetypes of culture as the basis for the formation of values has been exposed. In the work criteria of values structuring and mechanisms of social values formation in philosophy have been characterized; values are considered as determinants of human behavior. The prospects of social values development in the modern era and the actualization and transformation of values of civil society are exposed.

Key words: value, social-anthropological value, civil society, democracy, culture archetypes.